

BET AÇMA GELENEĞİ VE “BETAŞAR” TÜRÜ

Nergis BİRAY¹

“Bet açma” geleneği, Kazak ve Karakalpak Türkleri arasında “gelin getirme” yâni düğün âdet ve eğlenceleri arasında yer alan en eski geleneklerden biridir. Bütün Türk topluluklarında olduğu gibi, Kazak Türklerinde de yeni ev kurmaya, ocak tütürmeye çok büyük değer verilmiştir. Evlilikte amaç, evlat sahibi olup çoğalmak, iyi bir evlat yetiştirmek, bereketli ve huzurlu bir ömür sürmektir. Bunun başlangıcı da toy (düğün)’dur. Diğer doğum, ölüm, yemek verme, barış, anlaşma vs. gibi sosyal olaylarda olduğu gibi, düğünlerde de çeşitli eğlenceler düzenlenmekte ve gelenekler şeklinde günümüze kadar ulaşıp hâlen canlı bir şekilde uygulanmaktadır. Bu eğlencelerde bazen melodili bazen melodisiz ama kalıplaşmış söyleniş şekilleriyle şiirler okunmaktadır. Bu şiirlerden biri de “Betaşar”dır.

Betaşar türünü tanıtmaya geçmeden önce, bu türün Kazak Sözlü Edebiyatı içindeki yerini tesbit etmek açısından, Ahmet Baytursinov’un verdiği sınıflandırmaya göz atılmasının faydalı olacağı kanaatindeyim.

Ahmet Baytursinov, Kazak sözlü edebiyatını iki gruba ayırır:

I. **Savıktama** (Eğlendirme)

II. **Sarındama** (Haberdâr etme, bilgilendirme)

I. **Savıktama**: Bu gruba eğlenmek için söylenen sözler girer. Bunlar da kendi arasında ikiye ayrılır.

A. **Ermekteme** :Vakit geçirmek için söylenenler.

1. Ertegi :Masal.

2. Ertegi sımaq : Masala benzer ama gerçeğe daha yakın, gerçek olma ihtimâli daha fazla olan hikâyeler.

3. Ötirik öleñ :Yalan şiir, kırk yalan hikâye ve şiirleri.

4. Añız eñgime : Hikâye.

5. Jumbağ : Bilmece.

6. Jañılpaş : Yanılmaca, tekerleme.

7. Bas qatırğış : Bilmece tarzında, düşündürme özelliği olan söyleyişler.

B. **Zavıqtama** (Bilgilendirme): Gönül alıcı, gönül eğlendirici sözlerdir.

1. Ertegi Jır (batırlar): Önceki devirlerde yaşamış kahramanlar hakkında söylenmiş şiir ve hikâyeler.

2. Tarihi Jır: Tarihteki bilinen olaylar hakkında söylenmiş şiir ve sözler.

3. Aytıs öleñ: Atışma şiirleri.

4. Üğit öleñ: Yol gösterici, akıl verici anlamlı şiirler.

5. Ümit öleñ: Bir olay veya birinden ümitlenerek söylenen şiirler.

6. Tolğav: Gönül derdini, kaygısını anlatan şiirler.

7. Terme: (ya da çeşitli şiirler) Bir şeyi çeşitli yönleriyle anlatmak için bir çok özelliğini derleyip söylemek.

II. **Sarındama**: Bu gruba bilgi, nasihat ve akıl verici türler girer. Üç gruptur:

A. **Salt sözü**: Örf , âdet yoluyla söylenen sözler.

1. Misaller: Akıl vermek, nasihat etmek şeklinde söylenen bir tür şarkıdır.

2. Dilmar söz (aforizm): Geçmiş dönemlerde yaşayan âlim, bey ve hatiplerden kalan sözlerdir.

3. Tappaqtar: Örf, âdet, düşünceye uygun fikirleri kısaca şiir şeklinde söylemeye denir.

1. ¹ Yrd. Doç. Dr. Nergis BİRAY, Pamukkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi (**Yayınlandığı yer: Prof. Dr. Sadık TURAL Armağanı** – (Yay. Haz. Dr. İdris KARAKUŞ), Ankara,2002, ISBN: 975–92761–0–0, s.226–238.)

4. Maqaldar: Ata sözleri.

5. Mätelder: Deyimler.

B. Gurıp Sözi: Örfler, adetler yoluyla söylenen şiirler ve sözlerdir.

1. Toy bastar: Dügünlerde gece eğlenceleri şiirle başlar. Bunlara “toy bastar” denir.

2. Jar - jar (Yar yar): Kız evinde, kıza ve yakınlarına teselli vermek için söylenen şiirlerdir. Kız ve oğlanlar, karşılıklı iki grup halinde söylerler.

3. Betaşar: (Yüz açma) Gelin oğlan evine götürüldüğünde yüzü örtülür, önüne perde gerilir. Ozanlar tarafından şiirler okunduktan sonra yüzü açılır. Betaşar sazla çalınır söylenmez. Şiir şeklinde belli bir kalıpta söylenir. Nusqav (yönetme), jol (âdet, hürmet), erece (usûl), ustav (sunma), şeklinde bir sırayla dile getirilir. Gelinin övgüsünden sonra gelinin bilmesi, yerine getirmesi gereken şeyler ifâde edilir.

4. Neke qıyyar (Nikah Kıymak): Kız ve oğlanın vekâleti alınıp nikah kıyılırken söylenen şiirlerdir.

5. Joqtav: Ölen biri için söylenen şiirlerdir.

6. Jarapazan: Ramazan gecelerinde çocukların sokaklarda söyleyip ev sahiplerinden hediyeler aldıkları şiirlerdir.

7. Bata (Dua): Aksakalların yemek yendiğinde, düğünlerde vs. söyledikleri dualardan oluşan şiirlerdir.

C. Kalıp Sözü: Hayat ve yaşayışla ilgili şiir ve sözlerdir.

1. Jin şaqıruv: Cin çağırırken söylenen şiirlerdir. Allah, evliyâ ve ruhlardan yardım istenir.

2. Qurt Şaqıruv: Dişi ağrıyan birine “dişini kurt yedi” diyerek o kurdu düşürmek için emcilerin söylediği söz ve şiirlerdir.

3. Dert köşirüv (Dert göçürme): Hayvanlardaki hastalığı veya insanlarda görülen kızamık vs. gibi rahatsızlıkları şiirle tedavi etmek mümkündür, görüşünden yola çıkılarak söylenen şiirlere “dert köşirüv” denir.

4. Besik Jırı (veya bala terbetüv): Ninni: Çocuk uyuturken, sallarken söylenen şiirlere denir.²

A. Baytursinov’a ait bu genel sınıflandırma içinde betaşar türünün “Sarındama” (bilgi, nasihat şiirleri) grubunun (Gurıp sözi) örf, âdetlerle ilgili bölümünde bir alt grup olduğu görülmektedir.

“Betaşar” yeni gelen gelin için söylenen şiirlerdir. Yeni gelen gelinin yüzü kimseye göstermeden örtülür, önüne de perde gerilir. Kazak Türklerinde buna çok önem verilir ve gelinin yüzü topluluk önünde şâirlerin okudukları “betaşar”larla açılır.

“Betaşar” gelin kayınbabasının evine getirildiğinde önce gelini öven şiirlerle başlar. Sonra da nasihatlerle devam eder. Gelini; yeni evi, yeni yuvasıyla tanıştırmak gerekir. Betaşarın bir amacı da budur.

Betaşar’ı güveyi tarafından biri söyler. Söyleyici erkek bir şâirdir. Toplumla birlikte gelin de söylenenleri dinler.

Betaşarda gelinin güzelliği, gençliği, gösterişi övüldükten sonra, kocasına nasıl hürmet edeceği, kocasının kardeş ve akrabalarına nasıl davranıp saygı göstereceği, eve gelen misafire nasıl davranması gerektiği vs. konusunda geline nasihatlerde bulunulur.

Betaşar’ı söyleyen ozan, bazen sözüne ara verir ve genç gelinin âdet üzere büyüklere hürmet etmesini diler. Genç gelin de “bunların hepsi kabûlüm” dercesine başını eğerek selâm verir ve hürmet gösterir.

² Ahmet BAYTURSINOV, Ak Jol, “Awız Ädebiyet”, Almatı 1991,s. 412 - 433.

Betaşarlar, asırlardır halkın hissiyatına sinmiş, hafızasında yer etmiş olsa da çeşitli dönemlerde farklı sosyal değişimler de geçirmiş; devrinin sosyal, dinî, ahlâki ve içtimâî şartlarına göre şekillenmiştir.

Betaşarda söz önemlidir. Melodiye fazla önem verilmez. Nakarat ve manasız sözlere fazla yer verilmez. Bu konuda A. Baytursunoğlu, “**Öleñdi Söylemler**” (Şiirli Cümleler) adlı yazısında şunları söyler: “Kazaklar insanoğlunun sözünü iki gruba ayırırlar:

1. Hayat sürmek, gün geçirmek yani geçim.
2. Eğlenip gülmek, oynamak.

Bunlardan birincisine halk sözü, ikincisine şiir adı verirler. Şiir de ikiye ayrılır. İlkinde melodi önemlidir. Söz ikinci plandadır. Bu tür şiir veya şarkılara “kara öleñ” denir. Örnek:

JAR JAR

“ YAR YAR

.....

-Jazğıturı aqşa qar javmaq qayda, jar-jar!
Qulın-tayday ayqasqan oñ jaq qayda, jar-jar!
Qanşa jaqsı bolsa da qayın atamız, jar-jar!
Aynalayın äkemdey bolmaq qayda, jar-jar!

*İlkbaharda akça kar yağmak nerde, yar yar
Kulının tayla kucaklaştığı güzel yer nerde, yar yar!
Ne zaman iyi olsa da kayın atamız, yar yar!
Seveyim, babam gibi olması nerde, yar yar!*

-Bir tolarsaq, bir tobıq sanda bolar jar-jar!
Qırıq kisiniñ aqlı handa bolar, jar-jar!
Şeşem-ay! - dep jılama, bayğus qızdar, jar-jar!
Şeşeñ üçin qayın eneñ onda bolar, jar-jar!

*Bir dizden aşağı, bir topuk sayıda olur, yar yar!
Kırk kişinin aklı handa olur, yar yar!
Babam hey! - diye ağlama, bahtsız kız, yar yar!
Baban için kayın atan orda olur, yar yar!³⁴*

İkincisinde melodi önemli değildir. söz ve söz ustalığı daha önemlidir. Bu tür şiirlere de “Jır” denir. Örnek:

B e t a ş a r

“Ayt, kelin, endi ayt, kelin!
Atıñnıñ basın tart, kelin!
Savısqannan saq, kelin!
Jumırtqadan aq, kelin!
Kelin, kelin, keliñsek!
Ker biyeniñ qulınşaq!
Aldıñğı tüyeñ iytiñsek,
Artqı tüyeñ tartıñşaq...
İytiñsek dep tüyeñdi
Basga urma, keliñsek!
Tartıñşaq dep tüyeñdi
Artqa urma, keliñsek!
Qayın atañnıñ aldında
Qaqañdama, keliñsek!

“Söyle, gelin, şimdi söyle, gelin!
Atının başını çek, gelin!
Saksağandan sak, gelin!
Yumurtadan ak, gelin!
Gelin, gelin, gelincik
Boz kırsrağın kuliñşak!⁵
Açıkgöz deven ileri atılır,
Arkadaki deven çekingen...
Açıkgöz deyip devene
Başa kakma, gelincik!
Çekingen deyip devene
Arda vurma, gelincik!
Kayın atanın önünde
İş güzârlık etme, gelincik!

.....
Öziñ jatıp, bayıña
“Tur - turlama” keliñsek!”

.....
Kendin yatıp, beyine
“Kalk kalk” deme, gelincik!”⁶

³ A. Baytursinov, Ak Jol, Almatı 1991, s. 379

⁴ A. Baytursinov, Ak Jol, Almatı 1991, s. 379

⁵ Kulınşak: at yavrusunun sevimliliğini belirtmek için kullanılır.

⁶ Ahmet BAYTURSINOV, Ak Jol, “Öleñdi Söylemler” s. 378 - 379, Almatı, 1991

Betaşar'da çeşitli fikir kırıntıları, mazmun zenginliği, söz ustalığı, sanatlı söyleyişler, terbiye edici ifadeler ve konular yer almakta ve bu özellikleri zamanın ruhuyla da uyum sağlayıp devrine göre şekillenmektedir. Meselâ:

Kelin - kelin kelip tur,
Kelin üyge inip tur.
Qayın jurtı halkına,
İyilip sälem berip tur.
Üydiñ işi tolı adam,
Bäriñdi kelin körüp tur.
Körgeñmenen tanımay,
Qaysısı alıs, kim jaqın.
Sol jeri köñilin bölip tur.
Körimdik berse köp adam,
Talay mal äzir bolıp tur.
Qayın ağa, qayını, kəri ata,
Sarañına kez qılmay,
Mırzasına jolıqtır.
Ne qılsañ, halıq, öziñ bil,
Jat elden kelip jas kelin,
Jaña meyman bolıp tur.

“Gelin gelin geliyor,
Gelin eve iniyor.
Kayın yurdu, halkına,
Eğilip selâm veriyor.
Evin içi dolu insan,
Hepsini gelin görüyor.
Görse bile tanımaz,
Hangisi uzak, kim yakın.
O yurda dikkat ediyor.
Yüz görümlüğü verse çok kişi,
Kismet olan mal hazır oluyor.
Kayınağa, kayını, yaşlı baba,
Pintisine rast gelmeden,
Cömerdiyle katşılaştır.
Ne yaparsan, halk, kendin bil,
Yad elden gelen genç gelin,
Yeni misafir oluyor.”⁷

Betaşar'da bazen ozanın fikir ve düşünceleri bazen de duaları kelimelere dökülür. Bazen de bu fikir, duygu ve düşüncelerin hicvî tenkide dönüştüğü görülür.

Betaşar'ın başlangıçta farklı şekil ve konularda olabilir:

“Süygeniñe serik bol,
Qıyın şaqta, kelinşek.
Köp tappaysıñ aqşa dep,
Mıyın şaqpa, kelinşek.
Qol jumısı degennen,
Qol üzbegin, kelinşek.
“Aqsavsıqtıñ özi eken”
Degizbegin, kelinşek.”

“Sevdiğine destek ol,
Zor zamanda, gelincik.
Çok para kazanmazsın deyip,
Başına kakma gelincik.
El işi dendiğinde,
El çekme sen, gelincik.
“Tembelin biri imiş”
Dedirtme sen, gelincik.”⁸

veya :

“Jaqsılıqqa jaq kelin,
Aqiyqatqa aq kelin,
Abıroylı bola tūs,
Alma jamal ay kelin!
Asıl jar bol aqıldı,
Abıroylı kelinşek.
Jaqsı ana bol aytuvlı,
Aqıl-oylı, kelinşek!
Jaqsı ädebi mol, kelin,
Jas talabı zor, kelin,
Avılımızğa ärqaşan,
Qut - bereke bol, kelin!!!”

İyiliğe yakın ol, gelin,
Hakikate hak gelin.
Saygılı oluver sen,
Elma yüzlü ay gelin!
Asil yar ol, akıllı,
Hürmetkâr gelincik.
İyi anne ol, değerli,
Akı başında gelincik!
İyi, görgüsü bol, gelin,
Genç, arzusu güçlü, gelin,
Köyümüze her zaman,
Baht bereket ol, gelin”⁹(Q.Müsirepov)

⁷ Betaşar, Almatı 1991, s. 7 - 8.

⁸ a. g. e. , s. 11.

⁹ a. g. e. , s. 11.

Betaşar'da bütün güzel dilekler, dualar geline bağışlanır. Ona nasihat ederek söylenen "Sen şimdi başka ilin, başka evin insanısın. Önünde baban, annen, görümce ve kayınların var. Onlar, ana, baba, kardeş ve akrabadır. Onlarla iyi anlaş, saygılı ol, hürmet et. Evin bereketi, yakışığı; hürmet, saygı, edep, ahlâk ve terbiyedir." fikri, betaşar yoluyla dile getirilir.

Betaşarların halk arasında söylenenleri yanında, ozanların söylediği, onlara ait betaşarlar da Kazak Edebiyatı içinde yerini almıştır. Örnekler :

HALIQ BETAŞARLARI

Uva, halayıq, bet aştım,
Betaşar alıp qolıma,
Baqıt qonsın, kelincan,
Bas qosa kelgen jolına.
Jaqsı atansañ avılğa,
Jeliñ şıǵar oñına.
Jaman bolsañ, kelincan,
Abısın tüser soñına.
Sabırlı bol, aşuvsız,
Aqıl bitpes joliğa.
Asıñ bolsa elge ber,
Qızǵanıp jurttan qorıma.
Aqsaqal kelse ädeppen
Suv quyıp ber qolına.
Kişi kelse düñkiymey,
Şıraylı qarşı al omı da.
Ğurıptardı küte bil,
Qarama onıñ tonına.
Körşiñmen tatuv bola bil,
Şöp salma jannıñ jolına.
Bar bolsañ aspa maqtanıp,
Sabırmıñnı qara joǵıña.
Önerpaz bol da örge bas,
Ülgi bol jastar tobına.
Al, ayt, kelin, ayt, kelin,
Atıñnıñ basın tart, kelin,
Jumırtqadan aq, kelin,
Perişteden päk, kelin,
Savısqannan saq, kelin,
Ata - anañnıñ jolı sol
Eriñniñ köñilın tap, kelin.

.....

“

Orınsız söz qatıp,
Künäğa batpa, kelinşek!
Bayıñnan burın tösekke
Öziñ jatpa, kelinşek!
Üy basına qıdırıp,
Ösek aytpa, kelinşek!

HALK BETAŞARLARI

Hey, insanlar, yüz açtım,
Betaşar alıp elime,
Baht konsun, gelincan,
Baş koyup geldiğın yola.
İyi tanınırsan köyde,
Bütün işlerin çıkar düze.
Kötü olursan, gelincan,
Eltin erer (gül)er sonuna.
Sabırlı ol, hiddetsiz,
Akıl bitmez danışarak.
Aşın varsa ile ver,
Kıskanıp yurttan saklama.
Aksakal gelince, edeple
Su doldurup ver eline.
Biri gelince kibirlenmeden,
Güzelce karşıla onu da.
Örflere saygılı ol,
Bakma onun giysisine.
Komşunla barış içinde ol,
Zarar verme onun yoluna.
Zenginsen yemek verme öğünerek,
Sabırla dayan yokluğuna.
Hünerli ol da ilerle,
Örnek ol gençler grubuna.
İşte, söyle, gelin, de, gelin,
Atının başını çek gelin.
Yumurtadan ak, gelin,
Ferişteden päk gelin,
Saksağandan sak, gelin,
Ana babanın yolu bu
Beyinin gönlünü al, gelin.

„10

.....

“

Yersiz yersiz konuşup,
Günaha girme, gelincik!
Beyinden önce yatağa
Kendin yatma, gelincik.
Ev ev dolaşıp da,
Dedikodu yapma, gelincik!

¹⁰ Betaşar, Almatı 1991, s. 19.

Ras sözdü özgertip,
Jala jappa, kelinşek!
Ata - eneñ jumsasa,
Qarap jatpa, kelinşek!
Baylap savğan malıñdı,
Basqa soqpa, kelinşek!
Ümitiñ joq pa, kelinşek!
Nasiyhattı uğıp al,
Jaña kelgen kelimsek!

.....

Kazak Türkleri arasında betaşarla yüzü açılıp eve giren gelin, damadın yanına getirildikten sonra “bata - tilek” (dua - dilek)ler söylenmektedir. Amaç, edep, terbiye, ahlâk v.s. konularında düşünce ve duyguları ortaya koymak, yeni evli çifte dua ve dileklerde bulunmaktır.

Bu şiir türü, estetik yönü, felsefi sırları ve söz ustalığına dayanan söyleyişleriyle Kazak Türkleri Edebiyatı içinde özel bir yere sahiptir. Bata - tilek ayrı bir tür olarak da uygulanmakta, sadece düğünlerde söylenmemektedir.

Bata - tilek türüne bir iki örnek verecek olursak;

HALIQ BATA-TİLEK'İ

Uva, jaratqan, jarılqa,
Baq-dävletin avmas qıl!
Jarılqağanmen jalğas qıl,
Ala avızdı alas kıl,
Qorğanğannan qalıs qıl,
Niyetteri aq bolsın,
Beynetteri pāk bolsın,
Murattarın asıl qıl!
Qolqasın şaň qappasın,
Jürgen jerin jasıl qıl!

.....

JAMBILDİÑ BATASI

Qudayım bul üyge duğa bersin,
Til-avzın duşpanınıñ buva bersin.
Kelinniñ balağınan bala savlap,
Salpı erin sarı balalar tuva bersin.

EKEVİNE

Qıyın da emes, oñay da emes üy boluv,
Oy boluv üyge,qamqordıq jasap üyrenüv,
Köñilin tabuv,qabağın bağuv jariñniñ,
Ekev bop ömir sürüvdiñ jolın iygerüv.

.....

Kiyeli zat joq - jariñniñ mahabbatınan,
Ekeviñdi de ayalavğa onı şaqıram.

*Doğru sözü değıştirip,
Yalan yapma, gelincik.
Anan baban çalışırken,
Bakıp durma, gelincik!
Bakıp sağıdığın malını,
Başa kakma, gelincik!
Ümidin yok mu, gelincik!
Nasihati anlayıp al,
Yeni gelen misafir!*

.....”¹¹(Äset NAYMANBAYEV)

HALK DUA DİLEĞİ

*Ey, Yaratan, sen koru,
Baht devletin hiç bozma!
Yardımla yakın kıl,
Birliksizliği uzak kıl,
Korkulandan emin kıl!
Niyetleri temiz olsun,
Zorlukları pāk olsun,
Muratların asıl kıl!
İstekleri yok olmasın,
Yaşadığı yeri yeşil kıl!*

.....”¹²

CAMBIL'IN DUASI

*Rabbim bu eve dua versin,
Dil ağzın düşmanının boğundersin.
Gelinin paçasından bala dökülüp,
Ağırbaşlı erden sarı balalar doğundersin.”¹³
(Der.:B.ADAMBEKOV)*

İKİSİNE

*Zor da değil, kolay da değil ev olmak,
Fikrinedüşmekevin,korumayıöğrenmek
Gönlünü almak,yüzünü güldürmek yârinin,
İki kişi beraber ömür sürmenin yolunu becermek.*

.....

*Daha kutsal şey yok, yarinin muhabbetinden,
İkinizi de sevmeye onu çağırayım.*

¹¹ Betaşar, Almatı 1991, s. 71.

¹² Betaşar, Almatı 1991, s. 121.

¹³ Betaşar, Almatı 1991, s. 131.

-Kösegelerin kögersin! - bergen aq batam -Çoluk çocuk sahibi olun!- ettiğim dua
Senderden burin üy bolğandardıñ atınan. ¹⁴ *Sizlerden önce ev kuranların adına.*”

(Orazaqın ASQAR)

Betaşar’a, Karakalpak Türkleri arasında ya “betaşar” veya “betaşar selamı” adı verilmektedir. Kazak Türklerinde olduğu gibi, Karakalpaklar’da da “betaşar” bir nasihat şiiridir. Gelinin övülmesi ile başlayan betaşar, nasihatlerle sona erer. Örnek:

“Biziñ jaqtıñ avılı,
Qıpşaq bolar, keliñsek,
Kelinleri japqan nan,
Jumsaq bolar, keliñsek.

.....
Biziñ jaqtıñ kelini,
Sergek bolar, keliñsek,
Barlıq hayal-qızlarğa,
Örnek bolar, keliñsek.

.....
Biziñ jaqtıñ egini,
Mâş boladı, keliñsek.
Kelin kelse qızlarğa,
Bas boladı, keliñsek.

“Bizim tarafın köyü,
Kıpçak olur, gelincik,
Gelinlerinin yaptığı ekmek,
Yumuşak olur, gelincik.

.....
Bizim tarafın gelini,
Atılğan olur, gelincik,
Bütün kadın kızlara,
Örnek olur gelincik.

.....
Bizim tarafın ekini,
Dolgun başlı olur, gelincik.
Gelin gelince kızlara,
Baş olur, gelincik.”¹⁵

Karakalpaklar’daki “betaşar”ı Kazak edebiyatındakinden farklı kılan tek özellik, yukarıda örnek olarak verilen övgü kısmından sonra gelinin kayınlarına ayrılan bölümün mizahî açıdan ele alınmış olmasıdır. Bu hicvî ifadelerde genellikle âzâ noksanlıkları veya karakter bozuklukları ele alınmaktadır.

“.....
Atına qorjın böktergen,
Şaytanlıqtı ötkergen,
Jañabay degen qaynağañ,
Oğan beriñ bir sälem.

.....
Otqa basqan şäynektey,
Tas töbesi äynektey,
Saparbay degen qaynağañ,
Oğan da beriñ bir sälem.

Esiginiñ aldı qumlıq,
Oylağanı bärhä sumlıq,
Bahtiyar degen qaynağañ,
Oğan da beriñ bir sälem.

Aq terek körse putağan,
Saqal murttan jutağan,
Şañbay degen qaynağañ,
Oğan da beriñ bir sälem.

“.....
Atına heybe bağlayan,
Şeytanlık yapıp duran,
Janabay adlı kayınağan,
Ona verin bir selâm.

.....
Ateşe basan çaydanlık gibi,
Tam tepesi ayna gibi,
Seferbey adlı kayınağan,
Ona da verin bir selâm.

Kapısının önü kumluk,
Düşündüğü hep uğursuzluk,
Bahtiyat adlı kayınağan,
Ona da verin bir selâm.

Ak ağaç görse budayan,
Sakal bıyıktan mahrum olan,
Şañbay adlı kayınağan,
Ona da verin bir selâm.

¹⁴ Betaşar, Almatı 1991, s.137.

¹⁵ Kamal MÄMBETOV, Qaraqalpaqlardıñ Etnografıyalıq Tariyhı, Qaraqalpaqstan 1995, s.194.

Bu tür betaşarlarda fizyonomik kusurlar, köselik, kellik, boy kısalığı, uzunluğu, yüzdeki yara, sarı renkli olma, esmer olma, körlük v.s. mizahî bir şekilde ele alınmaktadır. Kötü özellikler belirtilerek söylenen betaşarlardan bir kaç örnek:

SÜYTHOR ADAMLARA	<i>CİMRİ İNSANLARA</i>
Şiydiñ tübin qayığan,	<i>Kamış dibini kollayan,</i>
Esap penen bayığan,	<i>Hesap ile zenginleşen,</i>
Sarıbay degen qaynağañ,	<i>Sarıbay adlı kayınağan,</i>
Oğan da beriñ bir sälem.	<i>Ona da verin bir selâm.</i>
SIQILSIZ, ARIQ ADAMLARĞA	<i>NARİN, ZAYIF İNSANLARA</i>
Ajırıqqa atın tusağan,	<i>Otlara atını bağlayan,</i>
Urğaşı maymılğa usağan...	<i>Hanımı maymuna benzeyen...</i>
Üyiniñ aldı boz qarıq,	<i>Evinin önü boz karık,</i>
Qatını semiz, özi arıq...	<i>Hanımı semiz, kendi arık...</i>
QÄSİYETSİZ ADAMLARĞA	<i>HASİYETSİZ İNSANLARA</i>
Qavın körse pışaqlağan,	<i>Kavun görünce bıçaklayan,</i>
Qatın körse quşlaqlağan.	<i>Kadın görünce kucaklayan.¹⁷</i>

Bu tür betaşarlarda eğlenmenin yanısıra, kötü alışkanlık ve huylara sahip olanlar, halk hicviyle tenkid edilmektedir.

Bazı betaşarlarda ise, o yörenin yiğitleri, özellikleri ve adları sırasıyla tanıtılmaktadır.

“Qaysarlavı Qälimbet,	<i>İnatçısı Kelimbet,</i>
Äbigeri Älimbet,	<i>Telaşlısı Alimbet,</i>
Tuvrılavı Turımbet,	<i>Acelecisi Turımbet,</i>
Sezgirlevi Serimbet,	<i>Sezicisi Serimbet,</i>
Gäpşillevi Gülimbet,	<i>Çok konuşanı Gülimbet,</i>
Epşillevi Erimbet,	<i>Beceriklişi Erimbet,</i>
Akıllısı Aynazar,	<i>Akıllısı Aynazar,</i>
Toñqıladağı Tavnazar,	<i>Ağaçkakanı Dağnazar.</i>
Jalqavlavı Jannazar,	<i>Birleştircisi Cannazar,</i>
Batırlavı Baynazar,	<i>Bahadırı Baynazar,</i>
Nämantayı Nurnazar,	<i>Nişanlı olan Nurnazar,</i>
Hämmesine bir sälem.	<i>Hepsine de bir selâm.¹⁸</i>

Böyle tanıtıcı betaşarlar gelinler için de söylenmiştir. Bunların yanında betaşarlar, geçmiş devrin mirası olduğu için, o devrin içtimâî ve ekonomik yönünü, hayat tarzı ve şeklini de günümüze taşımaktadır.

Karakalpaklar arasında yakın dönemi anlatan ve bu dönemin özelliklerini gösteren betaşarlar da söylenmekte ve yazılmaktadır. Bunlarda günümüz hayatının aktüel yönleri, köylerin durumu, halkın geçimi, sanayisi, ekonomisi vs. açıkça görülmektedir.

“Biziñ jaqtıñ egisi,

Bizim tarafın ekini,

¹⁶ a. g. e. , s. 194 - 195.

¹⁷ a.g.e., s.196.

¹⁸ a. g. e., s. 197.

Pahta bolar, kelinşek,
Üyleriniñ edeni,
Tahta bolar, kelinşek.

.....

Biziñ jaqtıñ otını,
Gaz boladı, kelinşek,
Aqbas penen Jıñgılı,
Az boladı, kelinşek.

Biziñ jaqta altıda,
Tañ atadı, kelinşek,
Besten keyin brigad,
Oyatadı, kelinşek.

Pamuk olur, gelincik,
Evlerinin tabanı,
Tahta olur, gelincik.

.....

Bizim tarafın odunu,
Petrol olur, gelincik.
Akbaş¹⁹ ile Cıngılı²⁰,
Az olur, gelincik.

Bizim orada altıda,
Tan atar, gelincik.
Beşten sonra ekip başı,
Uyandırır, gelincik.²¹

Gerek Kazak Türkleri gerek Karakalpak Türkleri arasında, düğün geleneklerinden olan betaşarların söylenmesine “toybastav / toybaslav”larla başlanmaktadır. Kazak Türkleri arasında ayrı bir tür olarak karşımıza çıkan ve düğünlerde betaşardan sonra da okunduğunu öğrendiğimiz “bata-tilek” türündeki şiirlerin Karakalpaklar arasında, betaşarlardan sonra söylendiğine dair bir kayda rastlamadık.

Anadolu’daki Türkler arasında düğün adetleri içinde karşılıklı deyişmeler ve bunların anonim örnekleri mevcut olmakla birlikte “bet açar” tarzında şiirler, şarkılar ve buna dayanan adetler yoktur. Anadolu düğünlerinde daha çok kızlar ve oğlanların veya bir kızla kızlar grubunun karşılıklı olarak söylediği deyişmeler yer almaktadır. Bazı yörelerde de kız ve oğlan tarafının âşıkları atışmaktadır. Bu tarz karşılıklı deyişmelerin âşık tarzı şiir geleneği içinde önemli bir yeri vardır.²²

Betaşar veya benzeri türlerin derlenip Türkiye Türkçesine aktarılması yanında âşık tarzı Türk şiir geleneği içerisinde bir değerlendirme yapılmasının da ileriki yıllarda mümkün olacağı kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA :

Ahmet BAYTURSINOV, Aq Jol, Almatı, 1991.

Ahmet BAYTURSINOV, Şıǵarmaları, Almatı, 1989.

Betaşar, Almatı, 1991.

Umay GÜNAY, Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi, Ankara, 1986.

Kamal MÄMBETOV, Qaraqalpaqlardıñ Etnografıyalıq Tariyhı, Nökis, “Qaraqalpaqstan”, 1995.

Türk Dünyası El Kitabı, IV. C. (Türkiye Dışı Türk Edebiyatları), TKAE Yay., 3. Baskı, Ankara, 1998.

¹⁹ Aqbas : Kumlu tepelerde bulunan, keçilerin yediği ot çeşidi.

²⁰ Cıñgıl : Çölde bulunan, beyaz veya renkli çiçekleri olan bitki.

²¹ a. g. e. , s.198.

²² Umay GÜNAY, Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi, Ankara, 1986, s. 31 - 34.